

УДК 141.7

Людина у системі філософії Поля Рікера

Л.Л. ШКІЛЬ

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна,
E-mail: Shkill@bk.ru

Авторське резюме

Тема дослідження людини та її здібностей, унікальності, призначення, сенсу життя тощо не є новою. У філософії французького мислителя ХХ століття Поля Рікера, який більш відомий як дослідник філософської герменевтики, центральне місце відводиться проблемі людини. Але у своїх дослідженнях філософ висвітлює нові параметри осягнення особистості людини. Це і питання що стосуються процесу ідентифікації та самоідентифікації особистості, взаємовідносин людини та соціального буття, процесу визнання та самовизначення особистості тощо. Ці та інші антропологічні проблеми, які піднімав та досліджував Поль Рікер, допоможуть окреслити нові вектори осягнення людини. Тому мета дослідження: проаналізувавши роботи Поля Рікера та дослідження, присвячені його творам, показати, яке місце займає проблема людини у його філософській системі. Головна мета філософії Поля Рікера — це винайдення умов примирення людини з собою, зі своїм тілом і світом. Важливе місце він надає проблемам культурно-історичного буття людини. Явища соціокультурного плану філософ намагається пояснити як конфлікт глибинного, антропологічного порядку, які вкорінені в почуття і пристрасті, котрі він трактує як «затемнені», «перевернуті почуття», що виникають у сфері відносин між людьми. Людину П. Рікер визначає за допомогою нових концептуальних характеристик, таких як, наприклад, «людина здібна» та «людина здатна». Здатність людини визнавати і бути визнаною, на думку філософа, є головною екзистенційальною характеристикою людини. Разом з тим досить суперечливим є визначення у П. Рікера людини через її діяльність.

Ключові слова: П. Рікер, людина, людина здібна, визнання, самовизнання, ідентичність, відповідальність.

The man in the philosophy of Paul Ricoeur system

L.L. SHKIL

National pedagogical Dragomanov university, Kyiv, Ukraine, E-mail: Shkill@bk.ru

Abstract

Research topic man and his abilities unique, purpose, meaning of life is not so new. The philosophy of the twentieth century French philosopher Paul Ricoeur, who is better known as a researcher of philosophical hermeneutics, the central place given to human problems. But in their studies philosopher highlights new parameters comprehension of the human person. This question relating to the process of identification and identity of the individual, and social relations between human being, the recognition process and self-identity and so on. These and other anthropological problems raised and explored Paul Ricoeur help define new vectors of human comprehension. Therefore, the purpose of the study: proanalizuvavshy of Paul Ricoeur and research on his works show the place of the human problem in his philosophical system. The main purpose of Paul Ricoeur philosophy - is the invention of the terms of reconciliation with him, with his body and the world. An important it provides cultural and historical problems of human existence. Sociocultural phenomena plan Riker tries to explain how deep conflict, anthropological order, which are rooted in feelings and passions, which he interprets as a «black-out», «inverted sense» that arise in relationships. Man P. Ricoeur identifies with new conceptual characteristics, such as, «a man capable» and «man is capable». Man's ability to recognize and be recognized, according to the philosopher is the main characteristic of existential man. However, the definition is controversial in P. Ricoeur rights through its activities.

Keywords: P. Ricoeur, man, man is capable, recognition, samovyznannya, identity, responsibility.

Постановка проблеми. Тема дослідження людини та її здібностей, унікальності, призначення, сенсу життя тощо не є новою. У філософії французького мислителя ХХ століття Поля Рікера, який більш відомий як дослідник філософської герменевтики, центральне місце відводиться проблемі людини. Але у своїх дослідженнях філософ висвітлює нові параметри осягнення особистості людини. Це і питання що стосуються процесу ідентифікації та самоідентифікації особистості, взаємовідносин людини та соціального буття, процесу визнання та самовизначення особистості тощо. Ці та інші ан-

© Л.Л. Шкіль, 2015

тропологічні проблеми, які піднімав та досліджував Поль Рікер, допоможуть окреслити нові вектори осягнення людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Творчість французького філософа Поля Рікера (1913 - 2005) викликала інтерес ще за його життя не лише у його співвітчизників, але й у всієї європейської когорти інтелектуалів. Про популярність його творчості в Україні свідчить численна кількість перекладів його книг. Серед західних дослідників можна відзначити філософа Девіда Каплана, який присвятив свої розвідки герменевтичним дослідженням Поля Рікера. Карл

Сіме робить акцент у своїх розвідках на поясненні ключових понять філософії Поля Рікера, а саме: добро та зло, етика, політика, справедливість тощо. Роботи російських дослідників І.С. Вдовіної та А.В. Петрова заслуговують на особливу увагу, адже в них дається цілісне уявлення про специфіку філософського вчення П. Рікера, докладно розглядаються і розкриваються особливості його філософських поглядів і методологічних підходів. В Україні, незважаючи на численну кількість перекладів українською мовою текстів Поля Рікера, на жаль, немає фундаментальних досліджень, присвячених його творчості. В основному ці філософські розвідки присвячуються його герменевтичним дослідженням, зокрема можна відзначити роботу Тетяни Ліщук-Торчинської «Герменевтичне розуміння нарративу як темпорального дискурсу особливого роду в філософії Поля Рікера», в якій досліджено діалектику нарративу і часу в філософії Поля Рікера, визначено основні риси оповідної темпоральності, головну увагу зосереджено на дослідженні Полем Рікером часових вимірів історичної оповіді. Також можна відзначити дослідження Орести Лосик «Філософія пам'яті Поля Рікера», де на прикладі семіотично-філософського дослідження П. Рікера про явище пам'яті розглядаються психоаналітичні, соціальні, етико-політичні механізми, що супроводжують процеси колективної ідентифікації спільноти. Проте майже всі ці дослідження зосереджені на такому аспекті філософської системи Поля Рікера, як герменевтика, темпоральність, політика, етика тощо. Але немає розвідок, які були б присвячені філософсько-антропологічним дослідженням.

Мета дослідження: проаналізувавши роботи Поля Рікера та дослідження, присвячені його творам, показати, яке місце займає проблема людини у його філософській системі.

Виклад основного матеріалу. Поль Рікер більш відомий як дослідник феноменологічної герменевтики, але мало хто з дослідників його філософської системи відзначає, що центральне місце в його дослідженнях відводиться проблемі людини. Вслід за І. Кантом він вважає, що головним питанням філософії має бути питання «Що таке людина?». І так само як і Кант, він вважає, що воно має звучати у філософії не першим, що проблеми пізнання, суспільної моралі тощо мають не менш важливе значення і, більше того, навіть слугують основним фундаментом для дослідження головної проблеми – людини. Саме про це і пише російська дослідниця І.С. Вдовіна: «Завдання, яке поставив перед собою мислитель Поль Рікер, колосальне: розробити свого роду узагальнюючу концепцію людини ХХ століття. Свій внесок у побудову такої концепції внесли феноменологія, філософія життя, екзистенціалізм, персоналізм, психоаналіз, герменевтика, структуралізм, аналітична філософія, моральна філософія, філософія політики та ін. Словом, усі

головні течії і напрямки філософії ХХ сторіччя, що мають глибинні витоки, які закладені античністю, а ще раніше – міфологічним мисленням, і спираються на ідеї своїх безпосередніх попередників: Канта, Гегеля, Фіхте. Рікер прагне визначити дослідницькі можливості кожного з цих вчень і поєднати їх в єдиній – багатоплановій і багатогранній концепції – феноменологічній герменевтиці» [1, с. 187]. П. Рікер стверджує, що виділені ним методології – археологія, телеологія, есхатологія – і відповідні їм дисципліни – психоаналіз, феноменологія духу і феноменологія релігії – різні, якщо не протилежні, способи інтерпретації. Проте методології, що використовуються в психоаналізі, феноменології духу і феноменології релігії, на переконання Рікера, цілком сумісні, тому що всі вони, кожна на свій манер, рухаються в напрямку онтологічних коренів розуміння і висловлюють власну залежність від існування: психоаналіз показує цю залежність в археології суб'єкта, феноменологія духу – в телеології образів свідомості, феноменологія релігії – в знаках Священного писма. Більш того, кожна з них має право на існування, якщо тільки доповнюється двома іншими і взаємодіє з ними. П. Рікер вважає, що філософії як герменевтиці належить з'єднати ці інтерпретації, які розходяться в різні боки і стати екзегезою всіх значень, що існують у світі культури.

Символічна функція, виділена Рікером в якості основної характеристики людського феномена, веде до перетлумачення Гуссерлівського розуміння редукції, щоб якомога тісніше пов'язати її з теорією значень, яку французький філософ називає «осьовою позицією сучасної феноменології». Гуссерль, як вважає Рікер, змушував феноменологічну позицію витікати з природної і тим самим відривав свідомість від буття. Рікер пропонує визначити редукцію як умову можливості символічної функції як такої. За цієї умови, вважає він, редукція перестає бути фантастичною операцією і стає «трансцендентальним» мови, можливістю людини бути чимось іншим, ніж природною істотою, співвідносячись з реальністю за допомогою знаків. Саме тут Рікер бачить поворот філософії до суб'єкта, що розуміється як початок, що «означає життя» і зародження буття, мовця про світ і спілкується з іншими суб'єктами.

Одне із завдань першої самостійної роботи Рікера – доповіді 1939 р. на тему: «Феноменологічні дослідження уваги і його філософські зв'язки» – полягає в зіставленні уваги з проблемами істини і свободи. Феноменологія тут представлена позицією раннього Гуссерля, істина і свобода визначаються в їх екзистенціальному трактуванні, що належить Г. Марселю. Так П. Рікер починає «з'єднання» феноменології та екзистенціалізму, запозичуючи у першої метод аналізу, у другої – сенс «втіленого існування». У підсумку Рікер виявляє кардинальну подвійність людського досвіду: будучи сприйняттям,

він пов'язаний з об'єктом, але водночас досвід – це активність, оскільки він притаманний увазі, яка вільно орієнтується. Думка про багатогранність людського досвіду стане основною метою всіх досліджень філософа і допоможе йому встояти перед спокусою оголосити ту чи іншу здатність людини основоположною, пануючою над усіма іншими.

Досліджуючи природу людини, П. Рікер визначає її просто – «те, що я є – це те, що я роблю» [8, с. 36]. Тобто мислитель самовизначення людини ототожнює з її діяльністю. Але як же тоді бути з високоінтелектуальними людьми, які змушені заробляти на проживання важкою фізичною працею, змушені лишати цікаву, улюблену роботу і йти працювати не за фахом, щоб заробляти гроші. Тому це досить спірне питання, що сутність людини ми визначаємо через її діяльність.

З чого ж слід почати дослідження людини? «Ідентифікувати особистість як індивіда означає зробити перший, елементарний і самий абстрактний крок у філософському дискурсі про людину» [6, с. 43] – ось з чого потрібно починати філософську антропологію на думку самого Поля Рікера. Тобто ми бачимо, що вслід за проблемами моралі, філософ окреслює іншу, не менш важливу проблему, яка досить популярна в наш час – це проблема ідентифікації особистості. Також філософ вважав, що філософська антропологія дає можливість досягнути діалектику свідомого й несвідомого.

Полю Рікер критикує застосування структуралістського методу до дослідження проблем людини, вважаючи, що «прихильники структуралізму наполягали на доцільності вивчення структур: структури мови, структури дії, структури соціальних інститутів і т.д. – і на необхідності винесення суб'єкта за межі філософського розгляду. Проблема суб'єкта, особистості була просто забута. Надалі філософія знову стала звертатися до питання про суб'єкта. Я сам брав участь у цьому процесі, коли в епоху структуралізму протистояв виключенню діючого суб'єкта зі сфери дослідження. Я намагався встановити рівновагу між екзистенціалізмом, структуралізмом і філософією суб'єкта» [5, с.8]. Таким чином, філософ намагається вивести цілісну систему та методологію дослідження людини. Загалом його дослідження формуються на перетині трьох філософських напрямків: рефлексивної філософії, феноменології та герменевтики.

Творчість П. Рікера в 1950 – 1960 рр. можна охарактеризувати як перший, підготовчий, етап у формуванні нового концепта «людина здібна». Він аналізує такі феномени, як дія, праця (як соціальна форма дії), слово (як мовну діяльність), а також здібності людини створювати метафоричні символи (як результати мови і свідомості). Російський дослідник А.В. Петров відзначає, що «в межах другого етапу П. Рікер виділяє чотири здібності, що визначають людину як

таку: здатність розповідати про події свого життя, діяти, говорити, нести відповідальність за свої дії» [4, с. 123]. Таким чином, узагальнююча концепція людини зводиться П. Рікером до такого визначення, як «людина здібна». Розробку цього терміну П. Рікер завершує у роботі «Шлях визнання». Він аналізує всі здатності людини крізь призму феномена визнання. Отже, саме здатність визнавати і бути визнаним є головною здатністю людини. Визнання, згідно з П. Рікером, – це цілеспрямована дія людини, яка включає визнання людини як автора своїх дій, визнання ініціативи за свої вчинки, взаємовизнання, в якому люди розрізняють свої дії. Російський дослідник А.В. Петров вважає, що «визнання у філософській антропології П. Рікера є фундаментом усіх здібностей «людини здібної» і виконує роль підтвердження людини в своїх здібностях (самовизнання мови, дії, себе як автора оповідання, відповідальності, спогадів та ін.). Визнання, на думку Рікера, повною мірою реалізується в процесі комунікації з іншим – взаємовизнанні, де інший визнає мене, веде спілкування зі мною через обмін фразами, бере участь зі мною у спільних діях, читає/слухає мої розповіді, приймає мою відповідальність, бере мою обіцянку і виконує своє, отримує мій дар» [3, с. 137]. Тобто мова йде про те, що концепт визнання не може існувати без взаємодії, тобто без взаємного визнання. Інакше це може породжувати (іноді навіть агресивну) боротьбу за визнання. І саме цей концепт відіграє ключову роль у формуванні будь-яких суспільних стосунків, таких як, наприклад, любов, дружба, стосунки на роботі тощо. Наприклад, автор, пишучи книгу, очікує від читача визнання, читає, у свою чергу, очікує від книги користі та задоволення.

Ще одне поняття, яке П. Рікер застосовує для визначення та характеристики людини це – «людина здатна». Швидше за все, на створення цього терміну, стосовно людини, філософа надихнула праця його вчителя Пауля Тілліха «Мужність бути». Характеризуючи людину, П. Рікер визначає її як здатну та здібну до багатьох дій, це стосується і пам'яті – людина здатна і пам'ятати, і забувати. Пам'ять несе в собі все прожите і пережите людиною – життя та події. Пам'ять не завжди дає людині позитив. Українська дослідниця О. Лосик вважає, що «на протизвагу трауру, меланхолійне пам'ятання є прикладом негативного пригадування, яке загрожує зруйнувати цілісну, хай і тимчасово «поранену», ідентичність» [2, с. 60]. Тобто, пам'ять можна охарактеризувати навіть як деструктивну якість руйнування особистості, в тому випадку, якщо спогади починають пригнічувати людину. Далі дослідниця продовжує свою думку: «У часовій перспективі і пам'ять, й ідентичність неодмінно змінюються, що помножує багатозначність статусу «залишатися самим собою». При цьому та форма ідентифікації (ipse, self, Selbst), що відповідає за оригінальну самість,

здатна підпорядковуватися впливу іншої (*idem, same, gleich*), що наголошує на колективному ототожненні» [2, 61].

Найбільш комплексне дослідження людини П. Рікер здійснює в останній своїй праці – «Я - Сам як інший» (*Soi-même comme un autre, 1990*). В цій книзі він розвиває герменевтику людського Я, в якій картезіанському пошуку достовірності протиставляються практичні характеристики та етичні свідчення, а «інакшість» Я розкривається як «інакшість» тіла, іншого і совісті. Звідси випливає етика, орієнтована на баланс справедливості, на противагу «етиці іншого» Е. Левінаса, що виходить із асиметрії Я й іншого. Про це пише і сам П. Рікер: «справжнє повернення до теми людини, схильної до гріха, можна виявити хіба що в останньому розділі моєї книжки «Я - Сам як інший», де три моралі відмінності — мораль тіла, мораль іншого і мораль совісті — займають місце, порівняне з тим, яке я відводив тоді символам схильності до гріха» [7, с. 23-24]. Звичайно, що П. Рікер не був першим хто звернув увагу на таку фундаментальну проблему, як Інший. Ця проблема розкривалась досить ґрунтовно в роботах екзистенціалістів, які й підштовхнули філософа до міркувань на цю тему.

Для дослідження людської суб'єктивності Поль Рікер застосовує регресивно – прогресивний метод. Він аналізує ідеї Е. Гуссерля, що були сформульовані у праці «Криза європейських наук», особливу його увагу привернуло трактування філософом життєвого світу як досвіду, що ґрунтується на відносинах між суб'єктом і об'єктом. Також однією із важливих концепцій Поля Рікера є поняття волі. Волю він ототожнює з людським досвідом, вважаючи її актом свідомості, людини в цілому. Воля суб'єкта є відправною точкою, від якої можна слідувати у двох напрямках: дослідження рухомої свідомості, яка собою відкриває трансцендентне, а також інший – звернення до археологічного суб'єкта, його

небуття. Поняття волі (здатності до діяльності) – є одним з центральних у концепції П. Рікера. Конституюча воля ототожнюється ним з поняттям власне людського досвіду; вона – первинний акт свідомості і людини взагалі. Прийнята в якості «граничної початковості» суб'єкта, воля служить у П. Рікера і точкою відліку, від якої можна йти в двох напрямках: одне з них – дослідження руху свідомості, що відкриває майбутнє (трансцендентне); інше – звернення до археології суб'єкта, до його початкових потягів, надалі не редукується і що виявляється тільки в зіставленні з небуттям. Феноменологічний дескриптивний аналіз з його принципом редукції дає Рікеру можливість відкрити не-вольову область, яка, як він вважає, не бралася до уваги класичною психологією і філософією. Згідно з Рікером, потреби, бажання, звички людини набувають справжнього сенсу тільки по відношенню до волі, яку вони викликають, мотивують; воля ж завершує їх зміст, вона детермінує їх своїм вибором. Розуміння діалектичної єдності вольового і не-вольового дає П. Рікеру можливість представити вольове (власне людське) як таке, що надає сенсу людському існуванню.

Отже, основна мета філософії П. Рікера — це створення умов примирення людини з собою, зі своїм тілом і світом. Важливе місце він надає проблемам культурно-історичного буття людини. Явища соціокультурного плану П. Рікер намагається пояснити як конфлікт глибинного, антропологічного порядку, які вкорінені в почуття і пристрасті, котрі він трактує як «затемнені», «перевернуті почуття», що виникають у сфері відносин між людьми. Людину Рікер визначає за допомогою нових концептуальних характеристик, таких, як наприклад «людина здібна» та «людина здатна». Здатність людини визнавати і бути визнаною, на думку філософа, є головною екзистенціальною характеристикою людини. Разом з тим досить суперечливим є визначення у П. Рікера людини через її діяльність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вдовина І.С. Поль Рікер / І.С. Вдовина. Філософи ХХ века: сборник. // М.: «Искусство ХХІ век», 2004 - 218 с.
2. Лосик О. Філософія пам'яті Поля Рікера. /Ореста Лосик// Вісник Львівського ун-ту. Серія філос. - Вип. 14., 2011 - С. 57-63
3. Петров А.В. «Путь признания» человека способного в философии Поля Рикера/Петров А.В.// Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина - Вып. № 1. - Том 2, 2014 - с. 131-138.
4. Петров А.В. Проблема «человека способного» в философии Поля Рикера. /Петров А.В.// Вестник русской христианской гуманитарной академии. - Вып. № 2, том 2, 2014, - с. 119 -125.
5. Рікер П. Память, история, забвение /Рікер П.// Пер. с франц. - М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004 (Французская философия ХХ века). - 728 с.
6. Рікер П. Человек как предмет философии /Рікер П.// Вопросы философии. — 1989. — № 2. — С. 41—50.
7. Рікер П. Интеллектуальна автобіографія. Любов і справедливість /Рікер П./ Пер. із фр. - К. : Дух і літера, 2002. - 114с.
8. Ricoeur P. Freedom and nature: the Voluntary and The Involuntary/ Ricoeur P. - New York: «Esprit», 1996 - 486 p.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2015

REFERENCES:

1. *Vdovina I.S. Pol Riker (Paul Ricoeur) / I.S. Vdovina* Filosofyi XX veka: sbornik. (Philosophers of the twentieth century: a collection) // М.: «*Iskusstvo XXI vek*», 2004 - 218 p.
2. *Losyk O. Filosofiya pam'yati Polya Rikera (Philosophy of Paul Ricoeur memory).* // *Visnyk L'vivs'koho un-tu. Seriya filos.* - Vyp. 14., 2011 - P. 57–63
3. *Petrov A.V. «Put priznaniya» cheloveka sposobnogo v filosofii Polya Rikera («The way of recognition» in the philosophy of a man capable of Paul Ricoeur)* // *Vestnik LGU im. A.S. Pushkina* - Vyip. № 1. - Vol. 2, 2014 - p. 131-138.
4. *Petrov A.V. Problema «cheloveka sposobnogo» v filosofii Polya Rikera. (The problem of «human capacity» in the philosophy of Paul Ricoeur)* // *Vestnik russkoy khristianskoy gumanitarnoy akademii.* - Vyip. № 2, Vol. 2, 2014, - p. 119 -125.
5. *Riker P. Pamyat, istoriya, zabvenie (Memory, history, oblivion).* - М.: *Izdatelstvo gumanitarnoy literaturyi*, 2004. - 728 p.
6. *Riker. P. Chelovek kak predmet filosofii (Man as the subject of philosophy).* // *Voprosyi filosofii.* — 1989. — № 2. — P. 41—50.
7. *Riker P. Intelektual'na avtobiografiya. Lyubov i spravedlyvist' (Intellectual autobiography. I love justice).* - К. : *Dukh i litera*, 2002. - 114p.
8. *Ricoeur P. Freedom and nature: the Voluntary and The Involuntary/ Ricoeur P.* - New York: «Esprit», 1996 – 486 p.

Шкіль Людмила Леонідівна – кандидат філософських наук, доцент
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Адреса: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
E-mail: Shkill@bk.ru

Shkil Lyudmila Leonidivna – PhD in philosophy, associate professor
National pedagogical Dragomanov university
Address: 9, Pirogova Str., Kyiv, 01601, Ukraine
E-mail: Shkill@bk.ru